تەیب صاڵەح و موعجزەی ڕۆمانی عەرەبی

محمد حسين
hemeh@maktoob.com

هەندێک جار تەنها شاکارێک ئەدەبی نوسەرێک یان نەتەوەیەک بەدنیا ئەناسێنێت , یان شۆرەت وناوبانگی دەقێک سنوری ئەدەبێکی فەرامۆشکراوئەبەزێنێت و ئەبێتە ئەستێرەیەکی درەوشاوەی ئاسمانی ئەدەبی جیهانی , ڕۆمانی (وەرزی کۆچ بەرەو باکور) ی تەیب صاڵح دەقێکە لەم ئاستەی سەرکەوتندا , ئەم دەقە کە هەمو ئەو تایبەتمەندیانەی تیایە کەبشێت سەرکەوتویی بەنوسینێک ببەخشێت بەتەواوی ئەم ڕۆمان نوسە داهێنەرەی سودانی بەجیهان ناساند , ئەگەر چی ئەو پێشتر سێ ڕۆمانی ترو کۆمەڵەچیرۆکێکی بەناونیشانەکانی (عرس الزين , بندرشا, المريود , دومه ودحامد) بلاَو کردۆتەوە , بەلاَم وەرزی کۆچ بوو شۆرەتێکی جیهانی بۆ پەیدا کرد . بەداخەوە هێشتا ئەم شاکارە نەکراوەتە کوردی وکتێبخانەی کوردی لێ بێبەشە , وەک چۆن لەزۆرشاکاری تری ئەدەبی جیهانی بێبەشە, بەلاَم ئەوەی سەرسوڕهێنەرە دوای نزیکەی چل ساڵ بەسەر نوسینیدا و دوای وەرگێڕانی بۆسەر زیاتر لەبیست زمان ئەو سا ئەم ڕۆمانە لەناوەندە ئەدەبیەکانی ولاَتانی عەرەبدا خەلاَت وەرئەگرێت ! ئەدەبی عەرەبی سالاَنە هەزاران شاعیری دەربارو ڕوناکبیری تەکفیری بەرهەم دێنێت کەچی دوای چل ساڵ وەرزی کۆچ بەسەر ئەکاتەوە !! لەوانەیە تەفسیری ئەم جۆرە فەرامۆشکردنەی داهێنان لەو دێڕە شیعرەی گۆراندا بدۆزینەوە کەئەڵێت " لەناو قەومی بەسیتا قەدری سنعەتکار وەک عەکسی قەمەر وایە لەحەوزێکی لیخندا ".

ئەم ڕۆمانە – وەرزی کۆچ بەرەو باکور (موسم الهجره الى الشمال) لەناوەراستی شەستەکاندا نوسراوە و بەم دواییانە خەلاَتی‌یەکەمی ڕۆمانی عەرەبی وەرگرت کەسالاَنە لەولاَتی میسر ئەبەخشرێتە داهێنەرەکانی بواری ڕۆمان نوسین , لەدواچاوپێکەوتنی نوسەرەکەیدا ئەڵێت : بۆسەر 21زمانی جیهانی وەرگێڕراوە , ئەو کتابەی لای ئێمە لەبەر دەستدایە چاپی چواردەهەمیەتی کە لە 1987 دا چاپکراوەتەوە .

ئەم ڕۆمانە دقێکی ڕونی زۆرجوانی ناسکە , بەچنینێکی ئاڵۆزی تۆڕئاساوە ڕوداوەکانی تێهەڵکێش بووە کەلەیەک کاتدا بەدوای زیاتر لەسەرەداوێکی گێڕانەوەدا ڕات ئەکێشێت , ئەو تەکنیکەی کەخوێنەر هەستی پێئەکات لەنێو گێڕانەوەکانی ئەم تێکستەدا ئەوەیە کە هەمووشێوازەکانی گێڕانەوەی دواجار هەر بۆ بەخشینی چێژێکی زیاترو سادەییەکی زیاتر لەتێگەیشتن بەکارهێنراوە . دەنگێکی زاڵی گێڕانەوەی تیایە شان بەشانی چەند دەنگێکی تری لاوەکی کەلەهەرکوێیەکدا نوسەر پێویستی پێیان بێت ئەیانخاتە گەڕو دوای جێبەجێکردنی ئەرکی گێڕانەوەکانیان خێرا ون ئەبنەوە , فەزای دەقەکە شیعریەتێکی زۆرناسک و خەیاڵێکی بێسنور دەوڵەمەندی تیا دیارە , زۆرلێزانانە وشەی کاریگەری هەڵبژاردوە و زمانی بەکارهێناوە بۆتەعبیرکردن , گرنگ ترین شارەزاییەک کەبۆهەر ئەدیبێک زۆر پێویستە . بەلاَم سەرەڕای جوانی لایەنە هونەریەکانی دەقەکە بابەتی ڕۆمانەکە و چیرۆکە سەرەکیەکەی لەهەمو ڕەگەزەکانی تری سەنج ڕاکێشترە , گرێی ڕوداوەکانی بەجۆرێکە تۆهەر لەدووهەم بەشەوە ئیتر ئەچیتە ناو تەواوی ئەو تونێلە تراژیدیانەی ژیانی مستەفا سەعیدەوە کەتا دوادوایی دەقەکەیش پێ بیپێی ئەووو , لەگەڵ بیستنی ترپەی دڵیدا ئەڕۆیت , هەست بەسەختی ئەو چارەنوسە تالاَنە ئەکەیت کەلەیەک کاتدازۆربەی کارەکتەرەکانی تیا ئەخولێتەوە .

نوسەر خۆی بەزمانی گێڕەرەوەیەکی هـەمو شـت زانـەوە لەتەواوی دەقەکەدا ئامادەیە ,بەڵام نەک ئامادە بونێک کە جوانی و چێژی گێڕانەوە ی سڕکردبێت وەک هەندێک لەو ڕۆمانانەی تر کـەزاڵی یـەکێک لەدەنگـەکانی گێڕانـەوە تـام وچێژی گێڕانەوە ئەشێوێنێت ,تەیب لەڕێگای ئەو دەنگە زاڵەوە زۆر هونەرمەندانە ئامادەییەکی تارمایی ئاسای هەیـە , لەو شوێنانەدا کارەکتەرەکانی دەست ئەکە نە گێڕانەوەی ڕوداوەکان ئەو نامێنێت , لەو شوێنەشدا هـەموان ون ئـەبن وکەس نامێنێتەوە شتێکمان بۆبگێڕێتەوە خۆی دێتەوە ڕو , دواجار هەرئەم فێڵەی گێڕانەوەیە وای کـردوە خـۆی ببێتـە تەونێکی جاڵجاڵۆکەیی و هەموو دەنگەکانی تر لە بازنەی گێڕانەوەکانی خۆیدا بجوڵێنێـتەوە .

ئەم ڕۆمانە لە 171 لاپەڕەی ناوەندی و دە بەش پێک هاتووە ,لەیەکەم لاپەڕەیەوەلەزمانی خوێندکارێکەوە نوسەر بەم جۆرە دەست ئەکات بەگێرانەوەی چیرۆکەکەی " بەڕێزانم ..دوای دابڕانێکی دورودرێژ گەڕامەوە بۆناو کـەس و کارم , ڕێک حەوت ساڵم پێچوو , تەواوی ئەو ماوەیە خەریکی خوێندن بووم لەئەوروپا ,ئـەوەبوو زۆرشـت فێربـوم و زۆرشتیشم لێ ونبو ..." (1) , دواتر لەناو ئاپۆرەی ئەو خەڵکانەی کە دێن بۆپێشوازی کردنی ئەم خوێندکارە گەڕاوەی بەریتانیا , کەسایەتی مستەفا سەعید سەرنجی ڕائەکێشێت و وای لێ ئەکات بکەوێتە هەواڵ پرسینی , ئـەوەی خـەڵکی لەبارەی کەسایەتی مستەفا سەعیدەوە پێی ئەڵێن هەر ئەوەیە کەوا " بازرگانێکی دەورو بەری خەرتومەو هاتووە بۆئەم گوندەی ئەوان کۆمەڵێک مڵکی کڕیوەو ...(حسنەی کچی محمود) ی مـارەکردووە کەخەڵکیهـەمان گونـدە ... ئێستا بەپیشەی جوتیاریەوە خەریکە " بـەڵام دواتـر بەرێکـەوتێک ئـەم خوێنـدکارەو مستەفاسـعید و چـەند کەسـێکی تـر لەکۆڕێکی مەی خواردنەوەدا لەماڵی (مەجزوب) کە یـەکێک لـەهاوڕێکانی منـداڵی خوێندکارەکەیـە یـەک دەگرنـەوە , لەکاتی مەست بوندا مستەفا بەئنگلیزی زانینێکی زۆرکارامەوە دەست ئەکات بەخوێندنەوەی چـەند برگـە شـیعرێکی ئنگلیزی کەلەشیعرە باوەکانی ڕۆژانی جەنگی جیهانی دووەمە , ئەمەش فزوڵیەتی خوێنکارەکە ئەوروژێنێت و وای لێئەکات بکەوێـتە گەڕان بە دوای نهێنیەکانی پشت ژیانی مستەفا سعید , کەئەو زیاتر گومانی سیخوری بەریتانی و خزمـەتکاری بێگانەی لێ ئەکات , وەک چۆن عەقڵی باوی عەرەب هەمیشە لەموئامەرە ئەترسێت . بۆڕۆژی دوای ئەچێت بـۆلای و داوای گێڕانەوەی ئەو نهێنیەی لێ ئەکات کەزانینی بۆتە خولیـای , لێـرەوە بەشـی دووەمـی ڕۆمانەکـە بەگێڕانـەوەکانی مستەفا سەعید دەست پێ ئەکات , (ئەو مستەفا سەعیدەی کە ئەمڕۆ دیارترین کارەکتەری کاغەزی ئەدەبی عەرەبیە) . ئەم پیاوە زیاتر لەئەفسانەیەک ئەچێت نەک پیاوێکی ئاسایی . هەرسەرەڕۆییەکانی ئەم پیاوەیشە تاکۆتای چیرۆکەکە ی هەر تامەزرۆیی خوێندنەوەمان بەتین ئەکات .

مستەفا هەتیوێکی بێباوک ئەبێت و تـەنها دایکێکـی هەیـە کەئـەویش دوای چـەند سـاڵێک لەکۆچـکردنەکەی مسـتەفا ئەمرێـت ,مستەفا بەرێکەوت لەسەرەتای منداڵیدا توشـی کاربەدەسـتێکی کۆلۆنیالیسـتی بـەریتانیا ئـەبێت و دەیبـات بۆقوتابخانە و ئیتر لەو ڕۆژەوە وەک خوێندکارێکی زۆر زیرەکی نائاسـایی دەسـت پێئـەکات , وەک خـۆی دەڵێـت " دوای سێ ساڵ بەرپرسە بەریتانیەکەی خوێندنگاکە پێی وتم ئەم وڵاتە بەئەندازەی زهنیەتی تۆ فراوان نابێتەوە , برۆ و کۆچ بکە , برۆ بۆلبنان , میسر , بەرتانیا , لەمەو لا ئێمە هیچ شتێکمان نیە تا پێت ببەخشین " (2) هەڵبەتە گەشتەکەی مستەفا سەعید کەبەم سەرەتا سەرکەوتووەوە دەست پێئەکات کۆتاییەکی کارەساتباری ئەبێت , کۆتاییەک کە وای لێ ئەکات پێش ئەوەی خۆی بکوژێت لەو وەسێت نامەی کەبۆخوێنکارەکەی هاوڕێی دەنوسێـت دوای ئەوەی لێ ئەکات " منداڵەکانم لەدەردی سەری کۆچ کردن بپارێزە "

بەمنداڵیەکی کرچ وکاڵەوە مستەفا کۆچ ئەکات , تەنانەت لەناو ئەو قەتارەی پێـی ڕۆیشـت بۆقـاهیرە توشـی پیـاوێکی بەریتانی دەبێت و دوای سەرسوڕمانی پیاوەکە بەتوانای ئنگلیزی زانی مستەفای هێشتا منداڵ پێی ئەڵێـت تۆ تەمەنت چەندە وابەتەنها کۆچ ئەکەیت هەر چەندە ئەوکات تەمەنی 12 ساڵ ئەبێت , بەڵام لەترسی ئەوەی بەکەمی دانەنێن دەڵێت " 15 ساڵ تەمەنمە ", دواجار ئەم پیاوەیش بەمستەفا ئەڵێـت " لەکۆتایدا هەمومان بەتەنها کۆچ ئەکـەین "

. لەقاهیرە مستەفا توشی ژن وپیاوێکی میهرەبـان ئـەبێت (مستەر ڕۆبنسن و مسس ڕۆبنسن)، کەوا دیـارە ئـەوانیش دوو کاربەدەستی بەرتانیای کۆلۆنیالیستن و لەسەر ڕاسپاردەی مامۆستاکانی سودانی بـەو جـۆرە بایـەخی پـێ ئـەدەن ، ماوەیەک لەقاهیرە ئەبێـت و دواجار بەرەو بەریتانیا دەکەوێـتە ڕێ .

لەسەرەتاوە مستەفا دەبێتە ئابوری زانێکی زیرەک و مامۆستایەکی ناوداری زانکۆی لەندەن ، وەک خۆی دەڵێت بەگەرمو گوڕی وئەفسونی پیاوێکی ڕەشی ناوچەی هێڵی یەکسانیەوە کەوتمە ناو کۆمەڵگای لەندەنـەوە ، هـەر لێـرەوە چـیرۆکە سوزداریەکانی مستەفا دەست پێ ئەکات کەزیاتر لەچیرۆکی پیاوێکی نائاسایی دەرون نەخۆش ئەچێت تائەوەی ئـابوری زانێکی مرۆڤ دۆستی مارکسی ، مستەفا تەواو ون ئەبێت لەنێو گێـژاوی ئـەو عەشـقە سەرشـێتانەی کـەوەک پیـاوێکی ڕۆژهەلاتی ئەیەوێت شەهوەتی خۆیانی پێ تێر بکـات ،ئـەم عەشـقە دوڕاوو سـەرگەردانانەی مسـتەفا دەبێتـە هـۆی خۆکوشتنی سیان لەمەعشوقەکانی و دواجار بەدەستی خۆیشی چوارەمیان دەکوژێت کەبۆتە هاوسەری و یەکێکە لەسەیر ترین ئەو ئافرەتانەی کەوەسفی ڕفتارو کەسایەتیان کراوە لەم ڕۆمانەدا ئەویش ناوی (جین مورس) ە . دواتـر مسـتەفا دادگای دەکرێـت بـەتاوانی ئـەوەی کەبۆتـە هـۆی خـۆ کوشـتنی سـێ کـەس و هەسـتانیش بەکوشـتنی جـین مـورس کەهاوسەری خۆی بووە ،

ئەم پیاوە سەیرە کەخاوەن بلیمەتیەکی کـەم وێنەیـە بـەم جـۆرە سـێکس و ئـارەزوە سێکسیەشـێتانەکەی سـەری لـێ ئەشێوێنێـت و لەلوتکەی سەرکەوتنەوە دەیخاتەوە ناو گێـژاوی چـەند کێشـەیەکی ئـاڵۆزەوە کـەوای لێئـەکات بێتـەوە بۆسودان و لادێیەکی گۆشەگیری کەناری نیل هەڵبژێرێت بۆگوزەراندنی ژیانێکی ئاسایی ، دواجار ئەگاتـە ئـەو ڕادەی نائومێدی کە لەئێوارەیەکدا بەخۆکوشتن کۆتای بەهەموو شتێک دێنێت ، هەرچەندە ئێمە ئەوەمان لێوەدیار نیە مستەفا خۆی خۆی ئەکوژێت یان لەو لافاوە گەورەی نیلدا نوقم بوە کە گێڕەرەوەکە ئەڵێت " لەو لافاوانەیە کە هەر 20 تا 30 ساڵێک یەک جار نیل لافاوی وا بەخۆوە ئەبینێت " بەڵام ئەوەی وائەکات لەخوێنـەر کـەبڕوا بـە خۆشـتن بکـات زیـاتر نوسینی وەسێـتنامەکەیە ، لەو وەسێت نامەیەدا مستەفا خوێندکارەکەی هاوڕێی دەکاتە چاودێری خێزانەکـەی .. دوای مردنی مستەفاو سەقامگیربونی خوێندکارە کە (گێڕەرەوەی سەرەکی لەدەقەکەدا) لەشاری خـەرتوم ، چـەند سـاڵێکی کەم بەسەرئەبات (ود ریس) کەپیاوێکی سەروی 70ساڵە ی ئاواییە دڵی ئەچێت لە -حسنە - بێوەژنەکەی مستەفاو باوکی ڕازی ئەکات و بەزۆری باوکی مارەی دەکات ، حەسنە دوای گواسـتنەوەی ڕێگانـادت ودریـس وەک هـەرژن و پیاوێک لەگەڵی بنوێت ، وەک ئەوەی پێشتر خۆی هەڕەشەی کردبو لەیەکێک لەوشـەوانەی کـەود ریـس دەیـەوێت بەزۆر بچێتە لای ولەگەڵی بخەوێت دەیداتە بەر چەقۆ و ودریس دەکوژێت و دوایی خۆیشـی ئـەکوژێت ، ئـەم ڕوداوە بەتەواوی کەشی گوندەکە تێک ئەدات و هەموان وەک نیشانەیەکی ئافرەتی ئاخر زەمـان تەماشـای ئەکـەن .. چـونکە خەڵکی ئەم گوندە بەقسەی گێڕەرەوە وەک چۆن کەلو پەلەکانی تریان دەگۆڕن ئاوەهـایش ژنـەکانیان دەگـۆڕن ،کـەی بیانەوێت .. مارەدەکەن و تلاق دەدەن و سێکسی ناشەرعی دەکەن بەپێی بای ئارەزوەکانیان . هەربۆیـە کاردانـەوە چاوەڕوان کراوەکەی حسنە تەواوسەرسامیان ئەکات و وایان لێ ئەکات هەمو پیاوەکانیان تەنانەت زیرەکـی گێڕانـەوەی چیرۆکەکەشیان نەبێت بۆخوێندکارەکەی هاوڕێی مسـتەفا . دوای ئـەوەی مجزوبـی هـاوڕێی بەنامەیـەک هەواڵەکـەی بۆئەنێرێـت لەخەرتوم دێـتەوە ،هەربۆیە تـەنها (بنـت مـەجزوب) کەبـە زیرەکـی وقسـە لـەڕویی (سـراحە) ناوبـانگی دەرکردووە دەتوانێـت ڕوداوی کوشتنەکەی حسنەو ودریسی بۆبگێڕێتەوە .

خراپی و نارێک وپێکی پەیوەندیـە کۆمەڵایەتیـەکان و چەوسـاندنەوەی ژن لەتـەواوی ڕۆمانەکـەدا دیـارە ، تەنانـەت لەلەندەنیشدا مستەفا سەعید کەلەم ڕۆمانەدا زیاتر وەک قوربانیەکی ئێسـک سـوک بـەزەیمان ئـەوروژێنێت تـاوەک جەلادێک ، هەر خەریکی چەوساندنەوەو ئازاری دەرونی ژنانە ،

گێڕەرەوە " خوێندکارەکە " کەدوای مردنی مستەفا سعید دەڕواتەوە خەرتوم بۆبەسەربردنی ژیانی ئاسایی خۆی . بەلام بۆهەر کوێیەک ئەچێت تارمایی مستەفا سەعید هەر هابەدوایەوە , لەنامەگۆڕینەوەکانی لەگەلٚ مسس ڕۆبنسن , لەتوشبونی بەو فەرمانبەر ە حکومیەی کەکاتی خۆی هاوڕێی خوێندنی مستەفا بووە , یان لەو دەمەتەقێی کەلەگەلٚ فەرمانبەرێکی خانەنیشیندا باسی مستەفا ئەکەن , وەک یەکەم سودانی کەتوانیویەتی ژنی بەریتانی مارەبکات ,فەرمانبەرەکە ئەلێت : ئێستا یەکێکە لەلۆردەکانی بەرتانیاو بۆخۆی لەلادێیەکدا ژیان ئەباتە سەر , باسی دەورو نەخشی مستەفا ئەکات لەو پیلانانەی کەحکومەتی بەریتانیا لەسوداندا گێڕاویەتی ... وەختێک ئەمیش بێئیرادە باسی ئەو سەروەتە جوتیاریە ئەکات کەمستەفا دوای مەرگی خۆی بۆمنداڵەکانی جێهێشتووە .. پێیَ دەڵێن .. تۆ هاوژیانی شاعیرانت کردووە بۆیە وەها قسە فرێدان وشەتەحاتی خۆت هەیە .

لەم ڕۆمانەدا تەیب سالەح زۆرجوان کەلەپورو نەریتی خەڵکە ئاساییەکەی بەکارهێناوە ,جوانترین گفتوگۆیەک لەم ڕۆمانەدا لەنێوان گێڕەرەوەو مجزوبدایە , مەجزب سەرۆکی ڕێکخستنی حیزبی فەرمانڕەوایە لەگوندەکەدا , وای لێهاتوە هەمو شتێک بەزمانی سیاسەت باس ئەکات و هەر خەریکی ئەوەیە کیٚ مافی ئەوەی هەیە ببێتە وەزیرو کیٚ قابیلیەتی ئەوەی نیە , تائەگاتە ئەوەی گێڕەرەوە پێی ئەڵێت تۆ بۆ وات لێهاتووە ...سیاسەت تەواو شێواندوتی ...

دوادیمەنی ئەم چیرۆکە تراژیدیە کردنەوەی دەرگای ئەو ژورەیە کەکتێبخانەکەی مستەفاسەعیدی تیایە ,بەپێیَ وەسێتی مستەفا خۆی هەر تەنها گێڕەرەوە بۆهەیە ئەو دەرگابکاتەوەو کوڕەکانی مستەفا بەو کتێبخانە ئاشنا بکات و دوایش حەقیقەتی مستەفا خۆی . سەرەتا لەناو بۆنی سندلٚ و شێی ژورەکەدا سڕ ئەبێت ,تەماشای وێنەی ئەو کچانە ئەکات کەبەهۆی مستەفاوە خۆیان کوشت , یەکە یەکە ئەو کتابانە هەڵئەداتەوە کەدەلیلی جدیەتی خوێندنەوەی مستەفا سەعیدە وەک ڕوناکبیرێکی ناوداری ڕۆژگاری خۆی . دەست ئەکات بەسوتاندنی کتابەکان , بەجۆرێک کەتەواو عەدەمیەتی ژیانی مستەفاو چیرۆکەکەی و هەمو شتێکی تایبەت بەویشی تیا ئەبینێتەوە .

دوای هەمو شتێک ئەوەی ئەبێتە گرێیەکی دەرونیی و ئازاری خوێندکارەکە ئەدات ئەوەیە . کەپێش ئەوەی ودریس بەزۆر حسنە مارەبکات مجزوبی هاوڕێی منداڵی داوای لێکرد ئەم مارەی بکات , تەنانەت ئەو شەوەش کە چو بۆماڵ حسنەو باسی داخوازیەکەی ود ریسی بۆکرد کەداوای لێکردبوو بچێتە خوازبێنی بۆی , جوانیەکەی حسنە زۆر سەرنجی ڕائەکێشێت , لەو کاتەی کەئەم لەخەرتوم ئەبێت ودریس وماڵی باوکی زۆر بۆحسنە دێنن کەهەر دەبێت شوبکاتە ود ریس , حسنە خۆی پەنا ئەبات بۆلای مجزوب و دایکی خوێندکارەکەو پێیان ئەڵێت بائەو بێت مارەم بکات , من هیچم لەو ناوێت تەنها لێم گەڕێت لەناو منداڵەکانی خۆمدا دانیشم ... دوای هەموو شتێک کە گەڕایەوە بۆگوندەکەو دایکی و مەجزوب مەسەلەکەیان بۆباس کرد هەستی کرد دەیتوانی نەهێڵێت ئەو کارەساتە ڕوبدات (کوشتنی ودریس و خۆ کوشتنی حسنە) ئیتر لێرەوە هەستکردن بەگوناه لای خوێندکارەکە دەست پێئەکات تائەگاتە حاڵەتی هیستریاو عەساب لەدەست دان .

ئەم ڕۆمانە ئەمڕۆ گفتوگۆیەکی گەرمی ورووژاندووە لەسەر جیهانی بونی ئەدەب و تایبەتمەندیەکانی ئەدەبێک کەقابیلیەتی جیهانی بونی تیایە , هەرچەندە ئەم ڕۆمانە بەمیزاج و خەیالٚ و زەوقێکی تەواو لۆکالیەوە نوسراوە ,گەر ڕەگەزی کۆلۆنیالیستی لێدەرکەین دەتوانین بڵێین کەرەستەخاوەکەی پێکهێنانی دەقەکەیش کەرەستەیەکی تەواو سودانیە , کەچی لەهەمو ڕۆمانێکی تری عەرەبی زیاتر سەدای جیهانی هەیە , ئەمەش جارێکی تر ئەو ڕاستیەی سەلماندەوە کە بەبیٚ ڕەچاکردنی لۆکالیەتی بابەت و ناوەڕۆک جوانی و بەرزی هونەری تەنها پێوەرێکە بۆئەوەی دەقێک ببێە دەقێکی جیهانی , دیارە بلاو بونەوەش بەزمانە زیندوەکانی جیهان هۆکارێکی تری پێویستە بۆناساندنی هەرداهێنانێک بەبەکولتورە جیاوازەکانی تری مرۆڤایەتی .

....

1 ** ل 5 / موسم الهجره الى الشمال / تیب ساڵەح /چاپی چواردەیەم 1987/بیروت : دارالعوده

2 ** ل /26 هەمان سەرچاوەی پێشو